

Sociálny kapitál a subjektívna pohoda na Slovensku¹

Marianna Mrva²

Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Social Capital and Subjective Well-Being in Slovakia. This paper explores the link between social capital and subjective well-being in Slovakia using data from the last four waves of the European Values Survey. The results of the multiple linear regression analysis highlight that the only statistically significant predictors through all four waves of the study are household income and trust in institutions. These findings demonstrate that our well-being is determined not only by our direct circumstances but also by our perception of our institutional environment.

Sociológia 2020, Vol. 52 (No. 2: 111-131)

<https://doi.org/10.31577/sociologia.2020.52.2.5>

Key words: *Subjective well-being; life satisfaction; social capital; trust; institutional trust*

Úvod

Osobná pohoda (anglicky well-being) je koncept, ktorý je súčasťou uvažovania o spoločnosti už od čias Aristotela, avšak do popredia záujmu spoločenskovedného výskumu sa dostal až v posledných dekádach. V súčasnosti sme svedkami postupného prenikania problematiky osobnej pohody zo sféry filozofie a sociálnych vied do sféry politiky, kde sa popri ekonomických ukazovateľoch stáva jedným z indikátorov úrovne kvality života v spoločnosti. Takýto prístup podporuje aj OSN, ktorá každoročne vydáva tzv. Svetovú správu o šťastí, ktorej súčasťou je poradie krajín od najviac k najmenej šťastným. Podľa správy z roku 2020 najšťastnejšími krajinami sveta sú škandinávské krajiny na čele s Fínskom, Slovensko v tomto rebríčku obsadilo 37. miesto (Helliwell et al. 2020). Okrem stanovenia poradia krajín Svetová správa o šťastí poukazuje na niekoľko ďalších zaujímavých skutočností, napríklad na dôležitosť podpory zo strany rodiny a komunity, predpokladaného veku dožitia v zdraví, slobody rozhodovania o vlastnom živote a pod., ktoré podobne ako materiálny blahobyt (v tomto prípade HDP na obyvateľa) formujú výrazným spôsobom to, ako ľudia vnímajú svoj vlastný život.

Na skutočnosť, že hoci v bohatších krajinách je väčšia aj pohoda (well-being) obyvateľstva, vzťah osobnej pohody a materiálneho blahobytu nie je priamy a ani automatický, upozorňujú aj iné výskumy (pozri napr. Easterlin et al. 2010).

¹ Štúdia je výstupom projektu APVV-15-0653 Hodnoty v dynamike spoločenských zmien na Slovensku a v Európe (HODYSE) a projektu VEGA 2/0122/19 Spoločenská dôvera na Slovensku.

² Korešpondencia: Mgr. Marianna Mrva, Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. E-mail: marianna.mrva@savba.sk

Bádatelia rozlišujú objektívnu a subjektívnu pohodu. Objektívna pohoda sa vzťahuje na objektívne pozorovateľné a merateľné skutočnosti, ako napríklad materiálne podmienky života, hmotné statky alebo zdravotný stav, zatiaľ čo subjektívna pohoda vyjadruje vnútorné, kognitívne a afektívne prežívanie a hodnotenie reality vlastného života (Easterlin 2001; Diener et al. 2009). V tejto štúdií sa budem venovať práve tejto subjektívnej osobnej pohode a sociálnemu kapitálu ako jej determinantu. Výskumnou otázkou je, do akej miery ovplyvňuje sociálny kapitál subjektívnu pohodu na Slovensku. Ako východisko mi budú slúžiť dáta z Výskumu európskych hodnôt (EVS), ktoré umožňujú sledovať vývoj subjektívnej pohody na Slovensku v štyroch vlnách výskumu realizovaných v rokoch 1991, 1999, 2008 a 2017.

Epistemologické otázky skúmania subjektívnej pohody

Ako opisujú Diener et al. (2009), empirické skúmanie subjektívnej pohody sa datuje na začiatok dvadsiateho storočia. Veenhoven (2008) však poznamenáva, že téma subjektívnej pohody neabsentovala v sociológii ani predtým – spokojnosť s prácou je dlhodobou témou sociológie práce, podobne ako je spokojnosť s rodinným životom témou sociológie rodiny alebo spokojnosť so životom témou sociológie starnutia.

Podľa Veenhovena však pri skúmaní subjektívnej pohody musíme čeliť niekoľkým epistemologickým problémom. Prvým z nich je, čo subjektívna pohoda znamená a ako ju môžeme odlišiť od jej determinantov. V súvislosti s touto otázkou Veenhoven hovorí, že sociológovia obvykle neskúmajú len to, ako sa niekto cíti, ale ako sa niekto cíti v súvislosti s niečím a prečo. Subjektívna pohoda je však výsledkom celkového hodnotenia života, ktoré berie do úvahy aj jej pozitívne, aj jej negatívne stránky (Diener et al. 1997), a teda nie je obmedzená na konkrétne pocity v súvislosti s konkrétnymi stránkami života.

Druhá otázka, ktorú si podľa Veenhovena musíme položiť, je, ako posudzujeme našu subjektívnu pohodu. Na túto otázku existuje niekoľko pohľadov. Podľa teórie sociálneho konštruktivismu naša subjektívna pohoda závisí od zdieľaných predstáv o živote v spoločnosti, ktoré následne formujú hodnotenie vlastného života zo strany jednotlivcov. Podľa tohto prístupu subjektívna pohoda taktiež závisí od danej kultúry. Veenhoven však hovorí, že empirické dáta ukazujú veľkú zhodu v determinantoch subjektívnej pohody bez ohľadu na kultúrne rozdiely (Veenhoven – Kalmijn 2005). Iný pohľad na posudzovanie subjektívnej pohody poskytuje teória sociálneho porovnávania, ktorá hovorí, že subjektívna pohoda je rozdiel medzi tým, aký život je a aký by mal byť. Čím menší je tento rozdiel, tým väčšia je subjektívna pohoda. Toto potvrdzuje podľa Veenhovena aj Easterlinovo (1974) zistenie, že hospodársky rast neznamená automaticky rast subjektívnej pohody obyvateľstva. Avšak, ako hovorí Veenhoven, porovnávať s ostatnými môžeme iba viditeľné aspekty

nášho života, ako napríklad náš príjem, mnohé aspekty, ktoré prispievajú k našej subjektívnej pohode, však porovnateľné s inými nie sú.

Tretí epistemologický problém, ktorému musíme čeliť, je podľa Veenhovena otázka, aké podmienky podporujú subjektívnu pohodu. Na makroúrovni výskumy väčšinou pracujú s takými charakteristikami spoločnosti, ako napríklad stupeň modernizácie a individualizácie, sociálne istoty a spoločenské nerovnosti. Na úrovni jednotlivých spoločností s charakteristikami, ako napríklad sociálne postavenie, spoločenská participácia, sieť spoločenských vzťahov jednotlivcov a pod.

Štvrtá a posledná otázka, ktorú si podľa Veenhovena musíme položiť, znie: aké sú následky nízkej alebo vysokej subjektívnej pohody? Pri odpovedi sa odvoláva na prehľad literatúry, ktorý uskutočnili Lyubomersky, King a Diener (2005) a ktorý poukazuje na pozitívny vplyv subjektívnej pohody na rôzne aspekty života, napríklad na kreativitu, spoločenské kontakty, pracovný výkon a fyzické zdravie.

V tejto štúdií sa budem venovať najmä tretej otázke, ktorú položil Veenhoven, a to determinantom subjektívnej pohody, avšak predtým je potrebné tento jav zdefinovať.

Ako poznamenáva Maddux (2018), môžeme rozlíšiť dve základné konceptualizácie subjektívnej pohody, a to hedonistické a eudaimonistické koncepty. Hedonistické koncepty definujú subjektívnu pohodu pomerom príjemných a nepríjemných udalostí v živote (Haybron 2008). Dobrý život je podľa tohto prístupu život, v ktorom je viac pôžitku a radosti ako bolesti a utrpenia, bez ohľadu na pôvod týchto pocitov. Zástancom takejto konceptualizácie je aj Ed Diener, jeden z najvplyvnejších autorov v oblasti subjektívnej pohody. Diener hovorí, že vysoká subjektívna pohoda charakterizuje ľudí, ktorí sú spokojní so životom a často pociťujú radosť a iba zriedkavo negatívne emócie ako smútok alebo hnev. Naopak, nízka subjektívna pohoda je typická pre ľudí, ktorí sú nespokojní so svojím životom, negatívne emócie pociťujú často a pozitívne zriedkavo (Diener et al. 1997: 25).

Eudaimonické konceptualizácie, ktorých názov odkazuje na Aristotela, vychádzajú z predstavy, že ľudia prosperujú, ak využívajú svoje ľudské kapacity naplno (Haybron 2008). Podľa tohto prístupu teda subjektívna pohoda nie je prejavom prežívaných emócií a spokojnosti, ale odzrkadľuje to, do akej miery využíva niekto svoj potenciál (Maddux 2018).

Meranie subjektívnej pohody

Dolan, Kudrna a Testoni (2017) píšú, že stupeň subjektívnej pohody jednotlivcov môže spoluvytvárať v podstate všetko, čo zažívajú a cítia, od podmienok, v ktorých žijú, cez aktivity, do ktorých sa zapájajú, až po ich myšlienky a vnútorné pocity. Napriek tomu subjektívna pohoda sa často meria prostredníctvom

jednej otázky. Je to preto, že jednotlivé determinanty subjektívnej pohody môžu mať rôzny vplyv na jej výslednú podobu – v živote rôznych ľudí môžu mať rôznu váhu.

Ako opisujú Diener et al. (2009) výskumníci začali zaraďovať do svojich výskumov otázky o šťastí a spokojnosti so životom na začiatku dvadsiateho storočia. Prvé meracie nástroje často pozostávali iba z jedinej otázky, ktorá merala šťastie alebo spokojnosť pomocou krátkej škály, časom sa však postupne rozšíril tak rozsah otázok, ako aj ich škály. Dlho však ostala nezodpovedanou otázka, či sú sebazaradovacie škály vhodné na meranie takého konštruktú, akým je subjektívna pohoda (Diener et al. 2009). Ako uvádzajú Helliwell a Putnam (2004), bádateľom sa v posledných rokoch podarilo dokázať, že osobná pohoda sa dá dostatočne spoľahlivo merať pomocou sebazaradovacích škál šťastia a spokojnosti so životom. Dokonca mnohé medzinárodné komparatívne výskumy dlhodobu pracujú iba s veľmi obmedzenou batériou otázok. Vo Výskume európskych hodnôt subjektívne vnímanie života vo všeobecnosti skúmajú dve otázky – jedna zameraná na spokojnosť so životom, druhá na pocit šťastia.

Niektorí bádatelia medzi týmito dvoma pojmami ani nerozlišujú. Napríklad Veenhoven (1991), jeden z najvplyvnejších výskumníkov šťastia a zostavovateľ databázy výskumov šťastia, uvádza, že „spokojnosť so životom je chápaná ako miera, do akej považuje jednotlivec kvalitu svojho života vcelku za priaznivú. Inými slovami: ako veľmi sa mu páči život, ktorý vedie. Termín šťastie sa bude používať ako synonymum“ (s. 17). Mastekaasa a Moum (1984) uvádzajú: „Kvalitu života definujeme ako jednodimenzionálny jav súvisiaci s náladou a náklonnosťou („šťastie“ alebo „spokojnosť“)“ (s. 392). Lane (2000) sa na teoretickej úrovni síce snaží rozlišovať medzi týmito javmi, no takéto rozlíšenie vo svojich výskumoch reálne nepoužíva. Všetci menovaní autori jednoducho predpokladajú, že šťastie a spokojnosť sa dajú považovať za synonymá, alebo že z analytického hľadiska nie je potrebné medzi nimi rozlišovať. Osobnú pohodu teda považujú za všeobecnejší pojem, ktorého súčasťou – často synonymicky chápanou – je tak pocit osobného šťastia, ako aj spokojnosti.

V iných prípadoch však autori zdôrazňujú jeden z týchto konceptov. Campbell a kol. (1976) napríklad tvrdia, že spokojnosť je vhodnejším pojmom, pretože „spokojnosť je úsudok alebo kognitívna skúsenosť, zatiaľ čo šťastie naznačuje zážitok alebo pocit náklonnosti“ (s. 8). Podobne Lane (2000) tvrdí, že „šťastie je nálada, spokojnosť so životom je viac kognitívny úsudok“ (s. 275). Podľa Campbella a kol. (1976) spokojnosť možno „definovať ako vnímaný rozdiel medzi ašpiráciou a dosiahnutým výsledkom“ (s. 8).

Ako uvádzajú Helliwell a Putnam (2004), empirické výskumy dokazujú, že kým otázka skúmajúca sebazaradovanie na škále šťastia reflektuje krátkodobejšiu, situačne podmienenú náladu, sebazaradovanie na škále spokojnosti

so životom indikuje dlhodobejší, stabilnejší stav. S týmito zisteniami korešponduje aj ich analýza dát z Výskumu svetových hodnôt, ktorá naznačuje, že odpovede na otázku o spokojnosti so životom vypovedajú viac o životných skúsenostiach ako o aktuálnych podmienkach alebo nálade. Ich záver teda znie, že je relevantnejšie skúmať širší spoločenský kontext práve vo vzťahu k spokojnosti so životom, keďže v porovnaní so šťastím ide o stabilnejší koncept. Vychádzajúc z týchto skúseností, budem v tomto článku subjektívnu pohodu merať pomocou otázky zisťujúcej spokojnosť so životom, aj keď v našom výskume spokojnosť a šťastie spolu stredne až silne korelujú: hodnota Spearmanovho rho koeficientu sa pohybuje od 0,432 v roku 1991 až po 0,560 v roku 2008.

Spokojnosť so životom bola v EVS meraná otázkou: *Keď zoberiete do úvahy všetky okolnosti, ako ste v súčasnosti spokojný so svojím životom?* Respondenti mohli odpovedať na desaťstupňovej škále od *nespokojný* (1) po *spokojný* (10). Z výsledkov EVS vyplýva, že v každej vlne výskumu bola väčšina ľudí skôr spokojná. V roku 1991 priemerná hodnota spokojnosti bola na desaťstupňovej škále 6,8, potom nastal v roku 1999 mierny pokles na 6,0, avšak v roku 2008 už môžeme pozorovať jej nárast na 7,2 a v roku 2017 ďalší mierny nárast na 7,3.

Determinanty subjektívnej pohody

Z determinantov subjektívnej pohody boli dlhodobo v centre pozornosti sociálnych výskumov prevažne individuálne faktory. Poukazovali na to, že psychologické faktory, ako napríklad optimizmus a sebavedomie, hrajú dôležitú úlohu, ale okrem nich majú veľký vplyv na subjektívnu pohodu aj zdravotný stav, rodinný status, vzdelanie, postavenie v zamestnaní a vek (Helliwell 2002). Vzťah medzi príjmom a pohodou patrí tiež medzi často skúmané oblasti, najmä vďaka priekopníckym výskumom Richarda Easterlina, ktorý poukázal na to, že ľudia s vyšším príjmom sa v priemere môžu tešiť väčšej pohode, avšak priemerná úroveň osobnej pohody obyvateľov sa so zvyšovaním bohatstva ich krajiny nezvyšuje. Tento jav sa nazýva Easterlinovým paradoxom a najčastejšie sa vysvetľuje dôležitosťou relatívneho príjmu a rastúcich aspirácií spolu s porovnávaním sa rôznych spoločenských skupín medzi sebou (Portela et al. 2013). Easterlinov výskum a jemu podobné výskumy poukázali na dôležitosť rozšírenia skúmania individuálnych determinantov osobnej pohody na širšie spoločenské súvislosti. Z nich je azda najdôležitejší sociálny kapitál, ktorého súvislosť so subjektívnou pohodou sa skúma tak na mikro-, ako aj na makroúrovni (pozri napr. Bjørnskov 2003, 2008; Sarracino 2010). Bartolini et al. (2008) pri skúmaní tohto vzťahu došli k záveru, že v USA práve pokles sociálneho kapitálu (v jeho analytickom chápaní) spôsobil Easterlinov paradox tým, že prevážil nad rastom príjmov. Podľa autorov teda rast príjmov spôsobuje

zvyšovanie osobnej pohody iba vtedy, keď zároveň neklesá úroveň sociálneho kapitálu, teda ich stav a vývoj sú konzistentné. Sarracino (2010) prostredníctvom empirickej analýzy jedenástich západoeurópskych krajín zistil, že hoci zmeny sociálneho kapitálu v USA a v Európe nevykazujú rovnaký trend (v USA úroveň sociálneho kapitálu poklesla, kým vo väčšine sledovaných západoeurópskych krajín za posledných 20 rokov jeho úroveň narástla), sociálny kapitál je dôležitým vysvetľujúcim faktorom úrovne osobnej pohody aj v Európe.

Sociálny kapitál

Pojem sociálny kapitál použil ako prvý pravdepodobne Lyda Hanifan, inšpektor vidieckych škôl, ešte v roku 1916, keď sa vo svojom článku snažil zdôrazniť význam ústretovej a priateľskej pospolitosti. Už v tom čase si Hanifan uvedomoval, že spojenie jedinca so skupinou zvýši jeho šance na uspokojenie svojich sociálnych potrieb. Pojem sa však v tom období ešte vo vede neudomácnil. Od 50. rokov dvadsiateho storočia sa začal spomínať častejšie (Banfield 1967; Homans 1961; Jacobs 1961; Loury 1977), avšak výrazne ho popularizovali až Pierre Bourdieu, James Coleman a Robert Putnam (Keller 2010). Význam sociálneho kapitálu sa však postupne menil.

Existujú dve najvplyvnejšie konceptualizácie pojmu sociálny kapitál:

1. Európske postštrukturalistické a individualistické chápanie, ktoré reprezentuje napríklad Pierre Bourdieu. Bourdieu definoval sociálny kapitál ako „siet(e) viac či menej inštitucionalizovaných vzťahov, ... ktoré poskytujú svojim členom podporu kolektívne vlastneného kapitálu“ (Bourdieu 1986: 248-249). Sociálny kapitál vníma ako reálne vlastníctvo súčtu skutočných a potenciálnych zdrojov vo vlastníctve relatívne pevných sietí viac alebo menej inštitucionalizovaných vzťahov vzájomnej známosti a uznania. Miera a hodnota sociálneho kapitálu závisí podľa neho od rozsahu siete spojení, v ktorých sa daný jedinec môže efektívne mobilizovať, ako aj od veľkosti nadobúdaného kapitálu (ekonomického, kultúrneho alebo symbolického) v rámci siete daných jedincov. Z toho vyplýva, že sociálny kapitál nie je nikdy úplne nezávislý od iného kapitálu, napríklad ekonomického alebo kultúrneho (Ruman 2013).

Bourdieuho koncept sociálneho kapitálu úzko súvisí aj s jeho konceptom „habitusu“, súhrnu potrieb a schopností, ktoré individuum získava v procese socializácie (Bourdieu 1977).

2. Konceptualizácia sociálneho kapitálu v analytickej, najmä americkej sociológii, ktorá vychádza z koncepcie ľudského kapitálu Theodora W. Schultza (1960) a Geryho Beckera (Becker 1962, 1964), amerických ekonómov, ktorí zavedením tohto pojmu pripravili cestu pre širšie pochopenie konceptu „kapitálu“ (Ostron – Ahn 2009). Ľudský kapitál v ich ponímaní tvoria všetky zdroje, vedomosti, zručnosti, skúsenosti, ktorými disponujú jednotlivci alebo skupiny.

Tieto zdroje predstavujú formu bohatstva, ktorá môže byť využitá na dosiahnutie cieľov národa alebo štátu (Lin 2007).

Prvú systematickú konceptualizáciu sociálneho kapitálu však vytvoril až James Coleman (1988). Coleman vychádzal z paradigmy racionálnej voľby a rozmyšľal o tomto jave ako o zdroji, ktorý sa dá využiť na maximalizáciu osobného profitu – podľa neho sociálny kapitál je jeden z možných zdrojov, ktorý má aktér k dispozícii. Ako hovorí, podobne „ako iné formy kapitálu, sociálny kapitál je produktívny, umožňuje dosiahnuť určité ciele, ktoré by nebolo možné dosiahnuť pri jeho absencii“ (Coleman 1988: 98). Zdôrazňuje, že existujúci sociálny kapitál nie je užitočný iba z hľadiska jednotlivca sledujúceho svoj vlastný profit, ale má prínos aj pre ostatných, v niektorých prípadoch dokonca aj pre tých, ktorí nie sú členmi danej skupiny alebo siete (Keller 2010). Avšak uprednostňuje individuálne schopnosti jedinca, t. j. konanie a výber, na úkor komplexnejších princípov. Nezaprie inšpiráciu teóriou racionálnej voľby, v rámci ktorej povyšuje jednotlivca nad celok (Ruman 2013).

Jamesom Colemanom sa inšpiroval Robert Putnam, ktorý svojím článkom a neskôr knihou *Bowling Alone* (2001) generoval nevídaný záujem o koncept sociálneho kapitálu. Putnam na rozdiel od Colemana uvažoval o dôvere najmä v makrosociálnej rovine a definoval tento pojem ako „prepojenia medzi sociálnymi sieťami jednotlivcov a normy reciprocitu a dôvery, ktoré z nich vyplývajú“ (Putnam 2001: 16). Siete, normy a dôvera sú práve zložky, prostredníctvom ktorých sa od čias Putnama najčastejšie definuje sociálny kapitál (Portela et al. 2013).

Putnam taktiež ako prvý rozlíšil dva druhy sociálneho kapitálu: zväzujúci (bonding) a premostujúci (bridging) sociálny kapitál. Zväzujúci sociálny kapitál predstavujú podľa neho blízke vzťahy, ktoré charakterizuje vysoká miera lojality, vzájomná dôvera a reciprocita. Premostujúci kapitál na druhej strane charakterizujú slabšie väzby, ktoré sa vytvárajú medzi členmi často vysoko diverzifikovaných skupín, ako sú napríklad rôzne voľnočasové združenia, zamestnanecké kolektívy atď. Podľa Putnama zväzujúci sociálny kapitál pomáha pri napĺňaní základných ľudských potrieb a premostujúci kapitál môže napomáhať dosahovaniu cieľov a napredovaniu (Putnam 2001).

Podľa Szretera a Woolcocka (2004) však Putnamove kategórie nezachytávajú statusové a mocenské rozdiely medzi skupinami, preto ich navrhli doplniť o ďalší druh kapitálu – spájajúci (linking) sociálny kapitál. Kým premostujúci sociálny kapitál sa podľa nich vzťahuje na horizontálne vzťahy medzi skupinami, ktoré majú približne rovnaký status, spájajúci sociálny kapitál sa objavuje vo vertikálnych vzťahoch, ktoré sú typické pre skupiny s rôznym statusom alebo vplyvom. Spájajúci sociálny kapitál sa preto dá vyjadriť ako dôvera v autority (Szreter – Woolcock 2004). Uvažovanie o sociálnom kapitáli teda v súčasnosti rozlišuje tri typy spoločenských vzťahov. Zväzujúci sociálny

kapitál sa odvíja od vzťahov charakteristických pre malé, do vnútra orientované, vysoko homogénne skupiny. Premosťujúci kapitál vychádza zo vzťahov, ktoré spájajú ľudí z rôznych, avšak statusovo a mocensky podobných skupín. Spájajúci sociálny kapitál sa týka nevyvážených, asymetrických vzťahov, kde je jedna zo strán zaťažená väčšou mierou povinností a druhá väčšími právomocami. Spájajúci sociálny kapitál hovorí o miere, do akej sú ľudia ochotní dôverovať vyššie postaveným a podporovať formálne autority (Elgar et al. 2011).

Pri uvažovaní o sociálnom kapitály nemôžeme zabudnúť ani na to, že čoraz väčšia časť našich životov sa odohráva v online prostredí, kde sa, podobne ako v offline svete, môže vytvárať sociálny kapitál. Premosťujúci sociálny kapitál sa môže vytvárať napríklad na rôznych fórach, diskusných alebo svojpomocných skupinách. Ich participanti, ktorých spája záujem o danú tému, môžu pochádzať z rôznych spoločenských skupín a z rôznych kútov sveta a mimo online prostredia sa nemusia navzájom poznať. Na druhej strane, online môžeme posilniť aj náš zväzujúci sociálny kapitál, napríklad prostredníctvom online komunikácie s rodinnými príslušníkmi či kamarátmi, s ktorými by sme bez internetu mohli stratiť kontakt (Norris 2002).

Veľký záujem o tému sociálneho kapitálu, ktorý môžeme pozorovať v poslednom období (Isham et al. 2002), však niektorí autori vnímajú kriticky. Jan Keller napríklad hovorí, že sociálny kapitál je klasickým príkladom módného pojmu, ktorý sa má dať použiť na všetkých úrovniach analýzy a má umožniť empiricky testovať vzťahy medzi mierou integrity spoločnosti, jej ekonomickou výkonnosťou, pocitom šťastia jej členov, úrovni dôvery v spoločnosti atď. Podľa neho toto všetko sú legitímne témy, avšak nie je vecný dôvod ich označovať nálepkou „sociálny kapitál“ (Keller 2010).

Indikátory sociálneho kapitálu

Teoretické vymedzenia konceptu sociálneho kapitálu predstavujú často veľmi široko koncipované konštrukty, ktorých operacionalizácia pre potreby empirického výskumu nie je jednoduchá úloha. Van Oorschoot a Arts (2005) však poznamenávajú, že existuje rastúci konsenzus v tom, že empirické indikátory sociálneho kapitálu sa dajú zoskupiť do troch široko chápaných dimenzií, ktoré vychádzajú zo spomínaných definícií sociálneho kapitálu. Tieto dimenzie sú: 1. sociálne siete (napríklad neformálne vzťahy, dobrovoľníctvo, členstvo v združeníach); 2. sociálne normy (napríklad spoločné normy a občianske hodnoty); 3. dôvera (medziľudská, všeobecná a inštitucionalizovaná dôvera). Z tohto rozdelenia vychádzajú pri operacionalizácii sociálneho kapitálu van Oorschoot a Arts (2005), ktorí pri analýze dát z Výskumu európskych hodnôt zaradili medzi indikátory dimenzie sociálnych sietí členstvo v dobrovoľníckych združeníach, udržiavanie neformálnych kontaktov s rodinnými príslušníkmi a známymi a politickú angažovanosť. Medzi indikátory dôvery zaradili generalizo-

vanú dôveru a dôveru v inštitúcie a medzi indikátory sociálnych noriem ospravedlniteľnosť rôznych druhov konaní. Podobne postupovali pri analýze dát z Európskej sociálnej sondy aj Portela et al. (2013), avšak za indikátory dimenzie sociálnych noriem považovali aj rôzne formy politického konania, ako napríklad podpisovanie petícií, účasť na demonštráciách a zapojenie do bojkotu. Dáta z Európskej sociálnej sondy im taktiež umožnili pridať do dimenzie sociálnych sietí okrem indikátorov bezprostredných vzťahov s najbližšími aj virtuálne a podporné siete.

Iní autori sa však pri operacionalizácii sociálneho kapitálu namiesto jeho dimenzií sústredili na jeho druhy, vymedzené napríklad Putnamom (2011) alebo Szreterom a Woolcockom (2004). Napríklad Elgar et al. (2011) pri analýze dát z Výskumu svetových hodnôt vychádzali z troch typov sociálneho kapitálu vymedzených Szreterom a Woolcockom (2004). Za indikátory vzäujúceho sociálneho kapitálu označili položky skúmajúce partikulárnu dôveru k blízkym ľuďom, ako sú členovia rodiny, susedia a ľudia, ktorých respondent pozná osobne. Medzi indikátory vzäujúceho sociálneho kapitálu ďalej zaradili členstvo v združeníach. Premostujúci kapitál reprezentovali položky skúmajúce spoločenskú dôveru, spoločenský dištanc od rôznych skupín a taktiež občiansku zodpovednosť. Posledný typ, ktorým je spájajúci sociálny kapitál, reprezentovali vo výskume Elgara a kol. položky zamerané na skúmanie dôvery v inštitúcie a zapájania do politického života (Elgar et al. 2011). Podobné vymedzenie používal aj Helliwell (2002), ktorý podobne ako Elgar a kol. zaradil medzi indikátory sociálneho kapitálu spoločenskú zodpovednosť, avšak použil iba jeden z jej indikátorov, a to vnímanie podvodov na daniach. Sarracino (2010) podobne ako citovaní autori analyzuje vzťah osobnej pohody a sociálneho kapitálu pomocou dát zo Svetového výskumu hodnôt, avšak sociálny kapitál chápe užšie a do svojej analýzy zahŕňa iba generalizovanú dôveru, dôveru v inštitúcie a participáciu v záujmových združeníach, ku ktorým pridáva ešte aj dobrovoľnícku prácu. Sarracino na rozdiel od Helliwella a Elgara a kol. (2011) rozlišuje medzi dvomi typmi záujmových združení. Do prvého typu zahŕňa organizácie, v ktorých je členstvo motivované vnútornými dôvodmi, ako napríklad členstvo v športových kluboch, mládežníckych organizáciách a pod. Túto skupinu združení nazýva Putnamovou skupinou, pretože vychádza z Putnamovho (1994) chápania združení ako spolkov založených na vzájomnej dôvere a reciprocite vzťahov. Do druhej skupiny Sarracino zahrnul organizácie, ktorých členmi sa ľudia stávajú na základe vonkajšej motivácie, z pragmatických dôvodov, lebo chcú prostredníctvom členstva za niečo lobovať, niečo dosiahnuť. Do tejto skupiny zaradil napríklad odbory, zamestnanecké organizácie, organizácie na ochranu spotrebiteľov a pod. a nazval ju Olsonovou skupinou na základe definície Mancura Olsona (1982), ktorý zdô-

razňoval tendenciu spolkov lobať za politické opatrenia sledujúce ich záujmy, hoci aj v neprospech spoločnosti ako celku (Sarracino 2010).

Z uvedených príkladov je zrejmé, že pri operacionalizácii sociálneho kapitálu sú výskumníci okrem teoretických vymedzení vedení najmä dostupnosťou dát a skúmané indikátory prispôbujú ich dostupnosti v databázach. Podobne je to aj v mojom prípade, keďže ide o sekundárnu analýzu dát z Výskumu európskych hodnôt, pri vymedzení indikátorov budem vychádzať z možností, ktoré poskytuje táto databáza. Ďalšia skutočnosť, ktorú musím pri operacionalizácii brať do úvahy, bude porovnateľnosť štyroch vln tohto výskumu, čo ešte viac zužuje množstvo dostupných indikátorov. Napriek tomu sa domnievam, že všetky Putnamom (2001) definované dimenzie sociálneho kapitálu budú v mojom výskume dostatočne pokryté. Dáta z Výskumu európskych hodnôt využívajú na meranie sociálneho kapitálu mnohí výskumníci. Napríklad v databáze publikácií, ktoré pracujú s dátami EVS (EVS Bibliography 2020), sa nachádza viac ako 50 článkov, ktoré skúmajú sociálny kapitál pomocou EVS (medzi nimi napr. van Oorschot – Finsveen 2009; van Oorschot et al. 2006; Puntcher et al. 2014; Sarracino 2013; Sarracino – Mikucka 2016), a podobne to je aj vo Výskume svetových hodnôt (WVS publications 2020).

Sociálny kapitál vo Výskume európskych hodnôt

Pri operacionalizácii sociálneho kapitálu vo Výskume európskych hodnôt som vychádzala z dimenzií sociálneho kapitálu, ktorými sú sociálne siete, sociálne normy a dôvera. Dimenzia sociálnych sietí je vo výskume reprezentovaná indikátorom členstva v rôznych typoch dobrovoľných združení, pričom respondenti mali možnosť odpovedať aj „iné“, ak sú členmi typu združenia, ktorý sa nenachádza v zozname. Výsledky analýzy tejto otázky poukazujú na masívny pokles členov združení medzi rokmi 1991 a 2008. Kým totiž vo vlnách 1991 a 1999 bol členom nejakého združenia každý druhý respondent, vo vlnách 2008 a 2017 už len každý štvrtý. Tento pokles je možné pozorovať v každom type združenia, najviditeľnejší je však v prípade odborov (pokles z 21 % v roku 1991 na 4,5 % v roku 2017) a športových združení (pokles z 17,6 % v roku 1999 na 7,2 % v roku 2017). Je však potrebné poznamenať, že dotazník nezachytáva združovanie v online komunitách na internete, napríklad členstvo v rôznych svojpomocných skupinách, ktoré môžu byť dôležitým zdrojom sociálneho kapitálu v dnešnom digitálnom svete (pozri napr. Drentea – Moren-Cross 2005; Wellman et al. 2001).

Z bloku otázok zameraného na členstvo v rôznych typoch organizácií som sa rozhodla vytvoriť binárny index, ktorý má hodnotu 0 (respondent nie je členom žiadneho združenia) alebo 1 (respondent je členom aspoň jedného združenia).

Otázka zameraná na skúmanie vykonávania dobrovoľníckej práce bola zahrnutá do dotazníka až v roku 2017, preto som túto položku nemohla v analýze použiť.

Dimenzia sociálnych noriem bude v mojom výskume reprezentovaná indikátormi ospravedlniteľnosti rôznych druhov konania, ktoré Elgar et al. (2011) nazvali občianskou zodpovednosťou. Tento indikátor bol vo výskume meraný na desaťstupňovej škále od *nikdy nemožno ospravedlniť (1)* až po *vždy možno ospravedlniť (10)*. V tejto oblasti budú predmetom mojej analýzy tri premenné: žiadanie o štátnu podporu, na ktorú človek nemá nárok, podvádzanie na daniach, ak je na to príležitosť a branie úplatku za splnenie svojich povinností. Odpovede respondentov na tieto otázky svedčia o tom, že väčšina ľudí odsudzuje takéto konanie a považuje ho za neospravedlniteľné, avšak trend, ktorý možno vyčítať z dát, hovorí o postupnom náraste akceptovania tohto konania, čo je najvýraznejšie v prípade neoprávnenej žiadosti o štátnu podporu. Priemerná hodnota tohto indexu bola v roku 1991 na desaťstupňovej škále 2,2, ale v roku 2017 už 3,4.

Analýza reliability ukázala, že vnútorná konzistencia škály zloženej z uvedených troch indikátorov občianskej zodpovednosti je dostatočne vysoká (Cronbachovo alfa má hodnotu 0,575 vo vlne 1991 až 0,833 vo vlne 2017), preto som sa rozhodla tieto premenné spojiť do jedného indexu.

Tretiu dimenziu, ktorú Putnam (2011) nazval oblasťou dôvery, bude v mojej analýze reprezentovať dôvera k ľuďom vo všeobecnosti a dôvera k štátnym inštitúciám, ktoré vo výskume EVS reprezentujú armáda, školstvo, úrady, parlament, polícia, systém sociálneho zabezpečenia a súdy. V roku 2017 bol vo výskume prvýkrát zahrnutý aj blok otázok zameraný na partikulárnu dôveru, avšak pre ich neporovnateľnosť v čase som tieto otázky do výberu indikátorov nemohla zahrnúť.

Dôvera k štátnym inštitúciám bola vo výskume meraná na štvorstupňovej škále *úplne dôverujem (1)*, *skôr dôverujem (2)*, *nie veľmi dôverujem (3)* a *vôbec nedôverujem (4)*. V jej výsledkoch nastali za štyri vlny výskumu iba menšie zmeny, a teda v prípade štátnych inštitúcií môžeme hovoriť skôr o stabilnej nízkej dôvere.

V analýze som sa rozhodla škály dôvery k jednotlivým inštitúciám prekódovať na dvojstupňovú škálu (*nedôveruje (0)* a *dôveruje (1)*) a následne z nich vytvoriť index dôvery v štátne inštitúcie, ktorý má rozptyl 0 (nedôveruje žiadnej inštitúcii) až 1 (dôveruje všetkým inštitúciám). Analýza reliability ukázala, že vnútorná konzistencia spájaných položiek je vysoká v každej vlne: Cronbachovo alfa má hodnotu 0,755 (vo vlne 1999) až 0,834 (vo vlne 2017). Priemerná hodnota tohto indexu sa pohybovala okolo hodnoty 2,4 až 2,5.

Všeobecná (generalizovaná) dôvera bola v EVS meraná na binárnej škále *väčšine ľudí možno dôverovať (1)* a *opatrnosti v styku s inými ľuďmi nikdy nie*

je nazvyš (2), ktorej výsledky za jednotlivé vlny výskumu majú tvar U – v roku 1991 v ľuďoch vo všeobecnosti dôverovalo 21,0 % opýtaných, avšak potom nastal pokles na úroveň 15,7 % v roku 1999, respektíve 13,2 % v roku 2008, po ktorom nasledoval nárast na 21,7 % v roku 2017.

Tabuľka č. 1: Vybrané indikátory sociálneho kapitálu v EV

Sociálne siete

Členstvo v dobrovoľných organizáciách

Sociálne normy

Ospravedlniteľnosť žiadania o štátnu podporu, na ktorú človek nemá nárok

Ospravedlniteľnosť podvádzania na daniach, ak je na to príležitosť

Ospravedlniteľnosť brania úplatku za splnenie svojich povinností

Dôvera

Generalizovaná dôvera

Dôvera k štátnym inštitúciám (armáda, školstvo, verejná správa a úrady, parlament, polícia, systém sociálneho zabezpečenia, súdy a súdny systém)

Kontrolné premenné

Výskumy rôznych autorov poukazujú na dôležitosť niektorých socioekonomických faktorov alebo skutočností pre subjektívnu pohodu. Vzťah medzi vekom a pohodou patrí medzi najširšie diskutované témy, najmä pre chýbajúci konsenzus. Wilson (1967) na základe štúdia literatúry tvrdil, že šťastní ľudia sú mladí ľudia, avšak neskôr jeho závery mnohí autori vyvrátili. Patria medzi nich napríklad Diener et al., ktorí na základe empirických výskumov tvrdili, že neexistuje jednoznačný vzťah medzi subjektívnou pohodou a vekom (Diener et al. 2009). Blanchflower a Oswald (2004) však identifikovali v dátach z USA a z Veľkej Británie vzťah medzi spokojnosťou so životom a vekom, ako aj šťastím a vekom v tvare U – mladí boli najspokojnejší, avšak potom nastal zlom a spokojnosť začala klesať. Štyridsaťroční respondenti boli najmenej spokojní so životom, vo vyššom veku začala spokojnosť znova narastať. Podobný vzor opisuje vo svojej štúdii aj Helliwell (2002), ako aj Helliwell a Putnam (2004), ktorí však zdôrazňujú úlohu fyzického zdravia a hovoria, že vzťah medzi spokojnosťou so životom a vekom opisuje tvar U iba v prípade, ak je brané do úvahy aj zdravie. V opačnom prípade najnižšia spokojnosť charakterizuje práve najstarších (Helliwell – Putnam 2004).

V prípade vzdelania mnohí poukazujú na jeho pozitívny vplyv na pohodu. Putnam (2000) napríklad hovorí, že vzdelanie je najsilnejší prediktor všetkých foriem participácie a participácia následne vedie k spokojnosti. V neskoršej empirickej štúdii s Helliwellom sa však už tento vzťah nepodarilo dokázať a autori v nej hovoria len o nepriamom vplyve vzdelania na spokojnosť cez zdravie (Helliwell – Putnam 2004).

Diener et al. (1999) vo svojom článku informujú, že viaceré štúdie potvrdzujú signifikantný vzťah medzi rodinným statusom a spokojnosťou so životom. Podľa týchto štúdií ľudia, ktorí žijú v manželskom zväzku, sú spokojnejší ako rozvedení, ovdovení alebo tí, ktorí nikdy nežili v manželstve. Hoci rodinné formy sa od uverejnenia článku Dienera a jeho spoluautorov stali oveľa heterogénnejšími, o podobnej súvislosti medzi rodinným statusom a subjektívnou pohodou referujú aj niektoré novšie články (napr. Helliwell – Putnam 2004), iné však takýto vzťah jednoznačne nepotvrdzujú (napr. Shapiro – Keyes 2008).

Diskusii o vzťahu príjmu domácnosti a subjektívnej pohody som sa už čiastočne venovala v tomto texte. Aj vďaka spomínanému Easterlinovmu paradoxu (pozri Smith 2014) sa vzťah príjmu a subjektívnej pohody v spoločenských vedách často skúma. Tieto výskumy väčšinou poukazujú na dve skutočnosti: 1) vzťah medzi príjmom a subjektívnou pohodou je väčšinou malý, 2) tento vzťah nie je lineárny – je silnejší v nižších príjmových skupinách a slabší vo vyšších príjmových skupinách (Luhmann et al. 2011). Na Slovensku skúmal vzťah medzi ekonomickými faktormi a psychologickou pohodou Želinský a kolektív (Želinský et al. 2018), ktorí dospeli k záveru, že výška príjmu a stabilná finančná situácia majú pozitívny vplyv na psychologickú pohodu.

Okrem týchto premenných býva v literatúre často analyzovaný aj vzťah medzi zdravotným stavom a subjektívnou pohodou. Ngamba a kol. (Ngamaba et al. 2017) vo svojej metaanalýze 29 štúdií zistili, že zdravie má štatisticky signifikantne pozitívny vzťah so subjektívnou pohodou. Zdravotný stav však nebol súčasťou dotazníka Výskumu európskych hodnôt vo všetkých štyroch sledovaných vlnách, preto tento prediktor nezodpovedal mojim kritériám a do analýzy som ho nemohla zahrnúť.

Do svojej analýzy som však zaradila okrem diskutovaných premenných aj pohlavie a veľkosť sídla, a tak budem pracovať s nasledujúcimi kontrolnými premennými: pohlavie, vek, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, rodinný status, veľkosť obce a príjem domácnosti.

Analýza

Na zodpovedanie výskumnej otázky, ako sociálny kapitál determinuje subjektívnu pohodu, použijem lineárnu regresiu, kde závislou premennou bude celková spokojnosť so životom, meraná na desaťstupňovej škále. Vychádzajúc z Normana (2010) a aj vzhľadom na veľkosť vzorky a rozloženie dát sa domnievam, že táto metóda je vhodná na analýzu týchto dát.

Nezávislými premennými budú už opísané indexy: členstvo v združení, dôvera k štátnym inštitúciám, ospravedliteľnosť konania, ako i premenná spoločenská dôvera. Z kontrolných premenných som okrem veľkosti sídla a príjmu vytvorila binárne znaky (dummy premenné). Veľkosť sídla je v dotazníku meraná na deväťstupňovej škále a mesačný príjem domácnosti na desať-

stupňovej škále. Tieto premenné vstupujú do analýzy nezmenené. Z dôvodu ľahšej interpretovateľnosti výsledkov analýzy som sa škálu spoločenskej dôvery rozhodla otočiť tak, aby korešpondovala so škálou závislej premennej, na ktorej najnižšia hodnota vyjadruje najnižšiu spokojnosť a najvyššia hodnota najvyššiu spokojnosť so životom. Podľa podobnej logiky sú kódované aj ostatné indikátory sociálneho kapitálu.

Tabuľka. č. 2: Lineárna regresia spokojnosti so životom v jednotlivých vlnách Výskumu európskych hodnôt

Závislá premenná	Spokojnosť so životom			
	1991	1999	2008	2017
Vlna				
r ²	0,071	0,108	0,091	0,192
Počet pozorovaní	1 137	1 327	1 509	1 435
	Neštandardizovaný B koeficient (štandardná chyba)			
Konštanta	8,210 (0,586)***	5,675 (0,587)***	6,872 (0,628)***	6,425 (0,448)***
Pohlavie – muž	-0,372 (0,168)*	-0,074 (0,149)	-0,027 (0,154)	-0,402 (0,120)**
Pohlavie – žena (ref. kat.)				
Vek 25 – 34	-0,196 (0,279)	-0,002 (0,290)	-0,034 (0,310)	-0,162 (0,224)
Vek 35 – 44	-0,952 (0,296)***	-0,173 (0,306)	-0,343 (0,321)	-0,720 (0,245)**
Vek 45 – 54	-0,890 (0,321)**	-0,314 (0,312)	-0,450 (0,340)	-1,156 (0,255)***
Vek 55 – 64	-0,023 (0,334)	-0,299 (0,353)	-0,549 (0,348)	-0,882 (0,260)***
Vek 64+	-0,118 (0,350)	-0,379 (0,382)	-0,807 (0,382)*	-0,922 (0,274)***
Vek do 25 (ref. kat.)				
Vzdelanie – SŠ bez maturity	-0,090 (0,233)	0,249 (0,202)	-0,114 (0,217)	0,538 (0,225)*
Vzdelanie – SŠ s maturitou	-0,040(0,252)	0,522 (0,218)*	0,099 (0,223)	0,666 (0,219)**
Vzdelanie – VŠ	0,451 (0,348)	0,839 (0,291)**	0,229 (0,308)	0,836 (0,259)***
Vzdelanie – ZŠ (ref. kat.)				
Slobodný	-0,613 (0,246)**	-0,177 (0,229)	-0,614 (0,232)**	-0,461 (0,165)**
Rozvedený alebo oddelený	-0,867 (0,447)*	-1,152 (0,301)***	-0,742 (0,289)**	-0,479 (0,290)*
Ovdovený	-0,199 (0,332)	0,391 (0,321)	-0,256 (0,266)	-0,473 (0,234)*
Ženatý/vydatá (ref. kat.)				
Veľkosť obce	-0,103 (0,042)**	-0,076 (0,034)*	0,083 (0,036)*	0,070 (0,028)**
Příjem domácnosti	0,155 (0,071)*	0,279 (0,059)***	0,236 (0,062)***	0,209 (0,048)***
Členstvo v združení	0,275 (0,162)	0,023 (0,150)	0,194 (0,175)	0,149 (0,134)
Spoločenská dôvera	0,614 (0,195)**	0,465 (0,194)*	0,220 (0,217)	0,039 (0,138)
Dôvera k štátnym inštitúciám	0,089 (0,037)*	0,113 (0,035)***	0,070 (0,032)*	0,136 (0,025)***
Ospravedlniteľnosť konania	-0,086 (0,037)	0,023 (0,043)	-0,007 (0,043)	-0,068 (0,031)*

Hladiny významnosti: *p<.05; **p<.01; ***p<.001

ref. kat – referenčná kategória

SŠ – stredná škola

VŠ – vysoká škola

Ako som už uviedla, mojím cieľom je tiež porovnať štyri vlny výskumu EVS na Slovensku, ktoré budú v analýze reprezentovať osobitné modely. Počet respondentov sa v jednotlivých vlnách pohyboval od 1 135 v roku 1991 až po 1 509 v roku 2008. Dátové súbory výskumu EVS sú na výskumné účely voľne dostupné v Slovenskom archíve sociálnych dát.

Výsledky

Analýza determinantov osobnej pohody v štyroch vlnách EVS na Slovensku poukázala v prvom rade na to, že nie všetky výsledky sú konzistentné v čase.

Pokiaľ ide o jednotlivé dimenzie sociálneho kapitálu, s určitosťou môžem vysloviť iba to, že dôvera k štátnym inštitúciám je konzistentne pozitívnym a významným prediktorom osobnej pohody vo všetkých sledovaných vlnách. Tento výsledok je nezávislý od toho, či počítame s pôvodnými štvorstupňovými škálami dôvery k inštitúciám alebo s prekódovanými dvojstupňovými škálami, ktoré vstupovali do modelov uvedených v tabuľke. Moje zistenie korešponduje so zisteniami Hudsona (2006), ktorý analyzoval vzťah medzi inštitucionálnou dôverou a pohodou v západnej Európe. Hudson vo svojej štúdií taktiež konštatuje endogénnu povahu inštitucionálnej dôvery, pretože podľa neho táto dôvera vyplýva z výkonu a efektívnosti inštitúcií. Ak je teda dôvera k inštitúciám aspoň čiastočne založená na ich výkone a súčasne dôvera k inštitúciám zvyšuje osobnú pohodu, tak z toho podľa Hudsona vyplýva, že výkon inštitúcií vplýva na pohodu (Hudson 2006). Hypotézu o dôvere k inštitúciám založenej na ich výkone okrem Hudsona potvrdzujú aj Klobucký a Mrva (2019) vo svojej štúdií, v ktorej pracujú s totožnými dátami ako tento článok. Na základe týchto zistení teda môžeme súhlasiť so závermi Freya a Stutzera (2002), ktorí hovoria, že výkon inštitúcií má priamy vplyv aj na kvalitu nášho života a na osobnú pohodu.

Spoločenská dôvera, ktorá spolu s inštitucionálnou dôverou tvorí jednu z troch dimenzií sociálneho kapitálu, mala pozitívny vplyv na spokojnosť so životom vo všetkých štyroch vlnách, avšak tento vzťah bol štatisticky významný iba v rokoch 1991 a 1999. Vplyv ostatných dimenzií sociálneho kapitálu, teda sociálnych sietí (ktoré boli merané cez členstvo v združeniach) a sociálnych noriem (merané cez ospravedliteľnosť konania), nebol počas jednotlivých vln výskumu konzistentný a ani významný, respektíve bol len malý.

Pokiaľ ide o demografické znaky, ženy sú vo všetkých vlnách spokojnejšie ako muži, tento rozdiel je však významný iba v prvej a poslednej sledovanej vlne. Ako to opisujú Batz a Tay (2018) vo svojej metaanalýze, zistenia týkajúce sa rodových rozdielov v osobnej pohode nie sú konzistentné, a preto sú možné rozdielne vysvetlenia. Vek ako determinujúci faktor spokojnosti so životom sa nejaví ako významný v každej vlne rovnako, avšak trend ukazuje, že vekom sa znižuje spokojnosť. Dosiachnutie úplného stredoškolského

alebo vysokoškolského vzdelania výrazne zvyšuje spokojnosť so životom najmä v poslednej vlne. O pozitívnom vzťahu medzi vzdelaním a osobnou pohodou referujú mnohé štúdie (napr. Easterlin 2001; Blanchflower – Oswald 2004), väčšina z nich však tento vzťah príliš nevysvetľuje (Kristoffersen 2018). Tí, čo sa pokúsili poskytnúť vysvetlenie, väčšinou zdôrazňujú úlohu vzdelania ako mediátora. Napríklad Powdthavee et al. (2015) na austrálskej vzorke dokazujú, že vzdelanie nezvyšuje spokojnosť so životom samo osebe, ale prostredníctvom zdravia a príjmu.

Ľudia žijúci v manželstve vykazovali aj v našich vzorkách vyššiu spokojnosť ako slobodní, rozvedení alebo ovdovení respondenti, čo je v súlade so zisteniami väčšiny výskumov (pozri napr. Helliwell – Putnam 2004; Grover – Helliwell 2019). Frey a Stutzer (2002) to vysvetľujú tým, že manželstvo znižuje pocit osamelosti a tiež znamená podporu, vďaka ktorej sa jednotlivec ľahšie vyrovnáva s problémami. Na schopnosť vyrovnáť sa s problémami má bezpochyby vplyv aj finančná situácia jednotlivca, ktorá sa javí ako pozitívny a významný prediktor osobnej pohody vo všetkých sledovaných vlnách. Zistenie, že vyšší príjem znamená vyššiu spokojnosť so životom, opisuje mnoho štúdií, na dátach zo Slovenska napríklad Želinský et al. (2018). Rözer a Kraaykamp (2013) však vo svojej analýze 85 krajín sveta upozorňujú aj na prepojenia medzi inštitucionálnou a spoločenskou dôverou, príjmom a osobnou pohodou. Podľa ich zistení ľudia, ktorí v Európe žijú v krajinách, kde sú veľké príjmové nerovnosti, prejavujú nižšiu mieru spokojnosti so životom, kým ľudia, ktorí žijú v krajinách, kde je vysoká miera dôvery k inštitúciám, pocitujú aj vyššiu osobnú pohodu. Medzi spoločenskou dôverou a osobnou pohodou, podobne ako ja, nenašli významný vzťah (Rözer – Kraaykamp 2013).

Záver

Analýza štyroch vln Výskumu európskych hodnôt na Slovensku preukázala, že jednotlivé dimenzie sociálneho kapitálu neprispievajú k pocitu spokojnosti so životom rovnako. Dimenzia dôvery sa z pohľadu osobnej pohody ukázala ako najdôležitejšia. Dôvera k štátnym inštitúciám bola aj jedinou konzistentne významnou premennou vo všetkých štyroch vlnách výskumu. V tomto prípade sa tiež dá diskutovať o smere kauzálneho vzťahu (vieme si predstaviť aj možnosť, že spokojnejší ľudia prenášajú svoju spokojnosť aj na inštitúcie, ktorým potom viac dôverujú), s určitosťou však môžeme tvrdiť, že spokojnosť so životom je v pozitívnom vzťahu s tým, ako vnímame výkony štátnych inštitúcií.

Treba tiež dodať, že výber indikátorov jednotlivých dimenzií sociálneho kapitálu bol obmedzený dostupnými dátami, preto jednotlivé dimenzie sociálneho kapitálu neboli indikátormi rovnako pokryté. Najviac nasýtená bola dimenzia dôvery meraná prostredníctvom spoločenskej dôvery a indexu dôvery k štátnym inštitúciám.

Z kontextuálnych premenných sú najkonzistentnejšie výsledky týkajúce sa príjmu, ktoré ukazujú pozitívny vplyv príjmu domácnosti na spokojnosť so životom. Nevysvetlená variancia modelov je však 80 až 90 %, z čoho vyplýva, že treba preskúmať ešte veľa ďalších skutočností, ktoré vplývajú na osobnú pohodu na Slovensku.

Marianna Mrva je doktorandkou na Sociologickom ústave SAV a externou spolupracovníčkou Fórum inštitútu pre výskum menšín. Vo svojej dizertačnej práci sa venuje fenoménu spoločenskej dôvery na Slovensku. Na Sociologickom ústave sa podieľa na riešení výskumných úloh spojených s medzinárodným Výskumom európskych hodnôt.

LITERATÚRA

- BANFIELD, E. C., 1967: Moral Basis of a Backward Society. New York: The Free Press.
- BARTOLINI, S. – BILANCINI, E. – PUGNO, M., 2008: Did the Decline in Social Capital Depress Americans' Happiness? Department of Economics University of Siena 540. Department of Economics, University of Siena.
- BATZ, C. – TAY, L., 2018: Gender Differences in Subjective Well-Being. In: Diener, E. – Oishi, S. – Tay, L. (eds.): Handbook of well-being. Salt Lake City: UT: DEF Publishers.
- BECKER, G. S., 1962: Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. Journal of Political Economy 70, č. 5, s. 9-49. <https://doi.org/10.1086/258724>
- BECKER, G. S., 1964: Human Capital. New York: Columbia University Press.
- BJØRNSKOV, C., 2003: The Happy Few: Cross-Country Evidence on Social Capital and Life Satisfaction. Kyklos 56, č. 1, s. 3-16. <https://doi.org/10.1111/1467-6435.00207>
- BJØRNSKOV, C., 2008: Social capital and happiness in the United States. Applied Research in Quality of Life 3, č. 1, s. 43-62. <https://doi.org/10.1007/s11482-008-9046-6>
- BLANCHFLOWER, D. G. – OSWALD, A. J., 2004: Well-Being Over Time in Britain and the USA. Journal of Public Economics 88, č. 7-8, s. 1359-1386. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(02\)00168-8](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(02)00168-8)
- BOURDIEU, P., 1986: The Forms of Capital. In: Richardson, J. (ed.): Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Westport. CT: Greenwood.
- BOURDIEU, P., 1977: Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
- COLEMAN, J. S., 1988: Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology 94, s. 95-120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- DIENER, E. – OISHI, S. – LUCAS, E. R., 2009: Subjective Well-Being: The Science of Happiness and Life Satisfaction. In: Lopez, S. J. – Snyder, C. R. (eds.): The Oxford Handbook of Positive Psychology. New York: Oxford University Press. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195187243.013.0017>

- DIENER, E. – SUH, M. E. – LUCAS, E. R. – SMITH, L. H., 1999: Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin* 125, č. 2, s. 276-302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
- DIENER, E. – SUH, M. E. – OISHI, S., 1997: Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology* 24, č. 1, s. 25-41.
- DOLAN, P. – KUDRNA, L. – TESTONI, S., 2017: Definition and Measures of Subjective Well-being. Centre for Economic Performance (Discussion paper 3), s. 1-9.
- DRENTEA, P. – MOREN-CROSS, J. L., 2005: Social Capital and Social Support on the Web: The Case of an Internet Mother Site. *Sociology of Health and Illness* 27, č. 7, s. 920-943. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.2005.00464.x>
- EASTERLIN, R. A., 1974: Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: David, A. P. – Reder, W. M. (eds.): *Nations and Households in Economic Growth. Essays in Honor of Moses Abramovitz*. London: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-205050-3.50008-7>
- EASTERLIN, R. A. – MCVEY, A. L. – SWITEK, M. – SAWANGFA, O. – SMITH ZWEIG, J., 2010: The Happiness – Income Paradox Revisited. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 107, č. 52, s. 22463-22468. <https://doi.org/10.1073/pnas.1015962107>
- EASTERLIN, R., 2001: Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal* 111, č. 473, s. 465-484. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00646>
- ELGAR, F. J. et al., 2011: Social Capital, Health and Life Satisfaction in 50 Countries. *Health and Place* 17, č. 5, s. 1044-1053. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2011.06.010>
- EVS Bibliografy ku dnu 16.3.2020: <https://europeanvaluesstudy.eu/education-dissemination-publications/evs-publications/publications/>
- FREY, B. S. – STUTZER, A., 2002: *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Well-Being*. Princeton: Princeton University Press. doi:10.2307/j.ctt7rm1k
- GROVER, S. – HELLIWELL, J. F., 2019: How's Life at Home? New Evidence on Marriage and the Set Point for Happiness. *Journal of Happiness Studies* 20, č. 2, s. 373-390. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9941-3>
- HAYBRON, D. M., 2008: Philosophy and the Science of Subjective Well-Being. In: Eid, M. – Larsen. R. J. (eds): *The science of subjective well-being*. New York: Guilford Press.
- HELLIWELL, J. F., 2002: How's Life? Combining Individual and National Variables. NBER Working Paper Series. doi:10.3386/w9065
- HELLIWELL, J. F. – PUTNAM, R. D., 2004: The Social Context of Well-Being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences* 359, č. 1449, s. 1435-1446. doi:10.1098/rstb.2004.1522
- HELLIWELL, J. F. – LAYARD, R. – SACHS, D. J. – DE NEVE, J.-E., 2020: World Happiness Report. OECD. Dostupné na <https://worldhappiness.report/> ku dnu 24.3.2020
- HOMANS, G. C., 1961: *Social Behavior: Its Elementary Forms*. Oxford: Harcourt, Brace.

- HUDSON, J., 2006: Institutional Trust and Subjective Well-Being across the EU. *Kyklos* 59, č. 1, s. 43-62. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2006.00319.x>
- ISHAM, J. – KELLY, T. – RAMASWAMY, S. (eds.), 2002: *Social Capital and Economic Development: Well-Being in Developing Countries*. Cheltenham: Edward Elgar.
- JACOBS, J., 1961: *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- KELLER, J., 2010: *Nejistota a důvěra aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: SLON.
- KLOBUCKÝ, R. – MRVA, M., 2019: Vývoj spoločenskej dôvery. In: Rabušic, L. – Kusá, Z. – Manea, Ch. B. – Strapcová, K. (eds.): *Odděleně spolu? Česko a Slovensko optikou vývoje hodnot po roce 1991*. Bratislava: Slovart.
- KRISTOFFERSEN, I., 2018: Great Expectations: Education and Subjective Well-Being. *Journal of Economic Psychology* 66, s. 64-78. doi: 10.1016/j.joep.2018.04.005
- LIN, N., 2007: A Network Theory of Social Capital. In: Castiglione, D. – van Deth, J. – Wolleb, G. (eds.): *The Handbook of Social Capital*. New York: Oxford University Press.
- LOURY, G., 1977: A Dynamic Theory of Racial Income Differences. In: Wallace, A. P. – Le Mund, E. (eds): *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington: Lexington Books.
- LYUBOMIRSKY, S. L. – KING, L. – DIENER, E., 2005: The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin* 131, č. 6, s. 803-855. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- LUHMANN, M. – SCHIMMACK, U. – EID, M., 2011: Stability and Variability in the Relationship between Subjective Well-Being and Income. *Journal of Research in Personality* 45, č. 2, s. 186-197. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2011.01.004>
- MADDUX, E. J., 2018: Subjective Well-Being and Life Satisfaction: An Introduction to Conceptions, Theories, and Measures. In: Maddux, E. J. (ed.): *Subjective Well-Being and Life Satisfaction*. London: Routledge.
- NGAMABA, K. H. – PANAGIOTI, M. – ARMITAGE, C. J., 2017: How Strongly Related are Health Status and Subjective Well-Being? Systematic Review and Meta-Analysis. *European Journal of Public Health* 27, č. 5, s. 879-885. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckx081>
- NORRIS, P., 2002: The Bridging and Bonding Role of Online Communities. *Harvard International Journal of Press/Politics* 7, č. 3, s. 3-13.
- NORMAN, G., 2010: Likert Scales, Levels of Measurement and the “Laws” of Statistics. *Advances in Health Sciences Education* 15, č. 5, s. 625-632. <https://doi.org/10.1007/s10459-010-9222-y>
- OLSON, M., 1982: *The Rise and Decline of Nations : Economic growth, Stagflation, and Social Rigidities*. New Haven: Yale University Press.
- OSTRON, E. – AHN, T. K., 2009: The Meaning of Social Capital and Its Link to Collective Action. In: Svendsen, G. T. – Svendsen, H. L. G. (eds): *Handbook of social capital. The troika of sociology, political science and economics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

- PORTELA, M. – NEIRA, I. – SALINAS-JIMÉNEZ, M. M., 2013: Social Capital and Subjective Wellbeing in Europe: A New Approach on Social Capital. *Social Indicators Research* 114, č. 2, s. 493-511. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0158-x>
- POWDTHAVEE, N. – LEKFUANGFU, W. N. – WOODEN, M., 2015: What's the Good of Education on our Overall Quality of Life? A Simultaneous Equation Model of Education and Life Satisfaction for Australia. *Journal of Behavioral and Experimental Economics* 54, s. 10-21. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2014.11.002>
- PUNTCHER, S. – HAUSER, CH. – WALDE, J. – TAPPEINER, G., 2014: The Impact of Social Capital on Subjective Well-Being: A Regional Perspective. *Journal of Happiness Studies* 16, č. 5, s. 1231-1246. <https://doi.org/10.1007/s10902-014-9555-y>
- PUTNAM, R. D., 2001: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster Paperbacks.
- PUTNAM, R. D. – LEONARDI, R. – NONETTI, R. Y., 1994: *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- RÖZER, J. – KRAAYKAMP, G., 2013: Income Inequality and Subjective Well-Being: A Cross-National Study on the Conditional Effects of Individual and National Characteristics. *Social Indicators Research* 113, č. 3, s. 1009-1023. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0124-7>
- RUMAN, J., 2013: „Sociálny kapitál“: kritická perspektíva a nachádzanie optimálnej signifikancie. *Studia Politica Slovaca* 6, č. 1, s. 24-40.
- SARRACINO, F., 2010: Social Capital and Subjective Well-Being Trends: Comparing 11 Western European Countries. *Journal of Socio-Economics* 39, č. 4, s. 482-517. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2009.10.010>
- SARRACINO, F., 2013: Richer in Money, Poorer in Relationships and Unhappy? Time Series Comparisons of Social Capital and Well-Being in Luxembourg. *Social Indicators Research* 115, č. 2, s. 561-622. doi:10.1007/s11205-012-0223-5
- SARRACINO, F. – MIKUCKA, M., 2016: Social Capital in Europe from 1990 to 2012: Trends and Convergence. *Social Indicators Research* 131, č. 1, s. 407-432. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1255-z>
- SHAPIRO, A. – KEYES, C. L. M., 2008: Marital Status and Social Well-Being: Are the Married always better off? *Social Indicators Research* 88, č. 2, s. 329-346. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9194-3>
- SMITH, C., 2014: Easterlin Paradox. In: Michalos, C. A. (ed.): *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*. Springer Netherlands.
- SCHULTZ, T. W., 1960: Capital Formation by Education. *Journal of Political Economy* 68, č. 6, s. 571-83.
- SZRETER, S. – WOOLCOCK, M., 2004: Health by Association? Social Capital, Social Theory, and the Political Economy of Public Health. *International Journal of Epidemiology* 33, č. 4, s. 650-667. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>

- van OORSCHOT, W. – FINSVEEN, E., 2009: The Welfare State and Social Capital Inequality European Societies 11, č. 2, s. 189-210.
<https://doi.org/10.1080/14616690802155346>
- van OORSCHOT, W. – ARTS, W. – GELISSEN, J., 2006: Social Capital in Europe. Acta Sociologica 49, č. 2, s. 149-167. <https://doi.org/10.1177/0001699306064770>
- VEENHOVEN, R., 1991: Is Happiness Relative? Social Indicators Research 24, s. 1-34. <https://doi.org/10.1007/BF00292648>
- VEENHOVEN, R., 2008: Sociological Theories of Subjective Well-Being. In: Eid, M. – Larsen, J. R. (eds.): The science of subjective well-being. New York: Guilford Press.
- VEENHOVEN, R. – KALMIJN, W., 2005: Inequality-Adjusted Happiness in Nations Egalitarianism and Utilitarianism Married in a New Index of Societal Performance. Journal of Happiness Studies 6, č. 4, s. 421-55. <https://doi.org/10.1007/s10902-005-8857-5>
- WELLMAN, B. – QUAN HAASE, A. – WITTE, J., 2001: Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?: Social Networks, Participation, and Community Commitment. American Behavioral Scientist 45, č. 3, s. 436-455. <https://doi.org/10.1177/00027640121957286>
- WILSON, W. R., 1967: Correlates of Avowed Happiness. Psychological Bulletin 67, č. 4, s. 294-306. <https://doi.org/10.1037/h0024431>
- WVS publications ku dnu 16. 3. 2020:
<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSPublicationsPapers.jsp>
- ŽELINSKÝ, T. – SOROKOVÁ, T. – PETRÍKOVÁ, D., 2018: Economic Characteristics and Subjective Well-Being. Sociológia 50, č. 3, s. 334-364.